

Академик А.П.Окладников 1955 с. бэчээт-таппит «История Якутской АССР» кинигэтигэр Энгисэли хочотун олохторо хас да аҕа уустарыттан туралларын туһунан суруйар. Нууччалар кэлихтэрин иннинэ Тыгын Тойон күнээн-күөнэхтээн олон олохторун уонна буйууннарын кытары Энгисэли хочотугар туох-ханнык дьоннор олохторун билээри кэлбит. Хочо ортотугар соҕотох балаҕан турарыттан биер эмээхсинтэн Тыгын ыйыппыт:

— Туох дьон олохторут, кимнээх диэннигит? Дьонун ханна бардылар?

— Аата-суола суох дьадаҥы куһаҥан ыалларбыт. Үс уоллаахпын, ыраах бултуу барбыттара, — диэбит эмээхин. Тыгын уолаттарынын дьыбаҥ кириэн эргиччи көрбүттэрэ оронно кирсэ тардылбатах ох сытар эбит. Тыгын биер эр бэрдэ ох кириэн кэтэрдэ сатаан баран кыайбатаҕар эмээхин:

— Ити мин кыра уолум оонньуур ох саата, — диэбит.

Тыгын куттанан-дьулайан: — Бардыбыт, мантан антах Куһаҥан Ыаллар диэн буоллуннар, — диэбит уонна атаахха билдэригэр. Онтон ылата бу сир Куһаҥан Ыал диэн буолбут, кэлин нэһилиэк аатыгар кубуллубут.

Нам улууһун киинэ Куонта Кириэс 1799 сыллаахха Куһаҥан Ыал нэһилиэгэр тэриллэбит. Оччолорго Дьоккоускайтан православнай итэҕэли тарҕатар уонна таһара дьыһэлэрин тутуунан дьарыгыгар миссионердар кэлбиттэрэ. Таһара дьыһэтин манна тутуохха сөп диэн Кириэс аныыбыттар. Арааһа, кинилэр Енисей өрүс Куонта салаатыттан кэлбит буоланнар эбитэ дуу, эбэтэр ким эрэ ити араспааны илдьэ сылдьара эбитэ дуу ити сирдэрин Куонта Кириэс диэн ааттаабыттар. Таһара дьыһэтин тутууга 1804 сыллаахха бүппүт, көгүө сылыгар бороруок Иван Предтеча аатынан ааттаммыт.

Улуус бастакы кулбатынан Хатыҥ Арыы нэһилиэтин кинитэ Павел Сивцев буолбут. Оччолорго Куһаҥан Ыал нэһилиэтин Куонта Кириэһин олохтоохторо өрүс арыыларын, кытылга, алаастарга үлэбэлээлэрэ. 1897 сыллаах биерэпис көрдөрүөнүн, нэһилиэк түөрт аҕа уустаах эбит: Кэдээкээн, Боруочай, Кальчуук, Кинээс. Дьонун ахсаана 774 киһи, онтон эр киһитэ 399, дьахтара 375.

1871-72 сс. үөрэх дьылыгар Куонта Кириэскэ икки бөлөхтөөх дьонун оскуола аһыллыбыт, онно 9 өрүс үөрэнэ кирибит. 1897 сыллаахха биерэпис Неймарк чааһынай дьыһэтин түүлэһин медпуон аспыт. Баһыһара аналлаах дьыһэ 1904 эрэ сыллаахха тутуллубут.

1917 сыллаах биерэпис үмүтүнүн, түөрт аҕа ууһун дьонун ахсаана 684 киһи буолбут. Сүүрбэ сыл иһигэр 87 киһини аччаабыт. 123 дьыһэ кэргэн сир оҕоһутунан дьарыктаммыттар, 31 дьыһэ кэргэн аһылыгарын сирэ, 11 — сүөгүтэ (уох эбиттэр). Нэһилиэк 396,2 дэһэтинэ бааһына, 1117,9 дэһэтинэ тоһуна сирдээх эбит. 179,9 дэһэтинэ бааһына туорахтаах кулутураны ыспыттар, 0,69 дэһэтинэ сиргэ хортуппуй, 0,08 дэһэтинэ эрүүт аһын олордубуттар.

◆◆◆

1930 с.олунньу 10 күнүгэр Саха АССР КСК уурааһынан Нам улууһа Нам оройуона буолбута, киин киинэ Куонта Кириэс Нам селотугар уларытыллыбыта. Куһаҥан Ыал нэһилиэтин Ойорос арыгытар 1931 с. кулун тутар 4 күнүгэр «Кыһыл ынахсыт» артыал тэриллэбит. Арыы олохтоохторун мунуахтарыгар райсовет боломуочунайдарын быһыытынан ШКМ үөрэнээччилэрэ Е.П. Гаврильев, В.Д. Ядрихинский кыттыны ылдыттара. Гаврильев бөһүөлэк таһарыстыбатын, Ядрихинский арты-

ал туһунан дакылааттары оҕорбуттара. Ол түмүгэр манна «Молдоруус» уонна «Токуос» таһарыстыбалар үөскээбиттэрэ. Токуос диэн Трапезников Степан Данилович, Молдоруус диэн Винокуров Дмитрий Степанович хос ааттара. Кинилэр иккиэн кыһыл бартыһааннар этилэр уонна иккиэн бандьыттар илиилэриттэн Куонта Кириэскэ өлбүттэрэ. 1931 с. артыал уонна таһарыстыбалар М.К. Ам-

мосов аатынан колхоз буолбуттара.

1941 сыл тохсунньу 16 күнүгэр Куһаҥан Ыал нэһилиэгэ Ленский нэһилиэгэ диэн ааттаммыта. Аҕа дойдуга Улуу сэриигэ саҕаламмыта. 1942-44 сылларга аҕардас Куһаҥан Ыал нэһилиэгиттэн 70 эр киһи Ийэ дойдуга көмүскэлигэр барбыта, үгүстэр кыргыс толоону-

ахтарын — тыыннаахтары уонна өлбүттэри — пааматынныктар бүтүн комплекстарга үйэ-саас тухары кэриэстиир. Гражданскай сэрии дьалхааннаах сылларын село ортотугар турар обелиск санатар.

Билигин манна ветераннар дьыһэлэрэ тутуллар. «Сельхозтехника» территориятыгар үрдүк олоххо туруоруллубут

ДТ трактор бастакы массыына-тракторнай станциятын үйэтигэр.

70-с сыллар саҕалаһыларыттан олохтор дьыһэлэрэ тутуу кин далаһыннаабыта. 1961-63 сылларга село собуруу-илин өттүгэр иккилии мэндиэмэнээх элбэх квартиралаах уопсай дьыһэлэр тутуллубуттара. Билигин элбэх квартиралаах дьыһэлэр кварталлара педучилищега дьыһэ тэнийэн-кэнээн барда. 1964-65 сылларга 1381

Алаастың тарылыһыгар завод дьыһэ

гар охтубуттара. Дойдуларыгар хаалбыттар, бары советскай дьон курдук, кыайыны дьулуурдаах үлэлэрин уһансыбыттара, 178 киһи медалларынан наҕараадалаабыттара. Сэрии билигин баар ветераннара А.А. Протопопов, Г.Н. Ноговицын, М.Я. Колесов, В.С. Винокуров, В.Е. Эверстов, И.П. Эверстов, Н.Н. Лукинов, Е.Р. Софронов у.д.а. үтүө холобур буолаллар.

Сэрии кэннинээҕи сылларга село араас тэрилтэлэригэр Г.Л. Москвитин, В.Д. Лукин, Д.Г. Дураев, Г.Я. Сивцев, И.Ф. Трифонов, Г.Е. Уваровский, П.В. Охлопков, Ф.Ф. Полищенко, Г.И. Местников, Н.Н. Лукин, Н.Л. Карамзин, Н.Ф. Рожин у.д.а. үтүө суобастаахтык үлэлээбиттэрэ.

1951 сыл муус устар 20 күнүгэр Ленский сельскай сэмбэт сессията бөдөҥсүтүлүбүт Карл Маркс колхозу Хатыҥ Арыы нэһилиэгэр биерэргэ, Граф Визергэ бөһүөлэги Хатыҥ Арыыттан арааран Ленский сэмбэткэ сыһарарга быһаарбыта, оройуоннаағы сэмбэт исполкома итин биергэппитэ.

1951 сыллаахха Намга уонна Граф Визергэ типовой баанньыктар, түөрт уопсай дьыһэ, уон чааһынай ыал дьыһэлэрэ тутуллубуттара. Үс оскуола, эмп бары тэрилтэлэрэ сөптөөх кэмгигэр өрөмүөннэммиттэрэ. Нэһилиэтин санитарнай туруга биллэрдик тупсубута. Сельсовет селолары тупсаран онорууга, уулуссалары бэрээдэктээһингэ былааннаах үлэни ыытара. Село хотуттан собуруу барар уулуссата Пролетарская, орто уулусса Октябрьская, биерэ кыттытынаағы Ленский диэн ааттаммыттар.

Үгүс уулуссалар биллиилээх дьоннор ааттарын сүгэллэр. Холобур, В.И. Ленин, М.К. Аммосов, И.Е. Винокуров, Н.Г. Чернышевский, П.А. Ойуунский, И.Д. Винокуров, Чабылдан, композитор Винокуров, С.Д. Трапезников, Е.С. Сивцев-Таллан Бүрэ, С.Н. Платонов, Батый Файзуллин, Эстим Минияров у.д.а., Советскай, Колхознай, Кыайы 50 сыла, Новобольничная у.д.а. уулуссалар бааллар. Ити

Аҕа дойдуга Улуу сэриигэ элбэх кыттыгыттарга аналлаах мемориал

квадратнай метр изнээх дьыһэлэр туһара бэриллибиттэрэ, ыаллар 324 квадратнай метр изнээх олохтор дьыһэлэри туттубуттара. 1917 сылга Куонта Кириэскэ 16 эр дьыһэ, ол иһигэр икки таһара дьыһэ, балыһаа корпуһа, кыра оскуола уонна хас да балаҕан бааллара.

Оттон билигин тыһыынчанан чааһынай дьыһэлэр, государственнай тэрилтэлэр уонунан дьыһэлэрэ село көстүүтүн тупсардылар. Уон тэрилтэ, икки оскуола таас дьыһэлэргэ үлэлиллэр. 200 дьыһэ кэргэн толору хааччыллылаах, икки түөрт мэндиэмэнээх дьыһэлэргэ олохтор. Нам селотугар айылҕа гааһын оттука туһаны социальнай-экономическай революцияны онордо. Маныаха РСФСР Верховнай Сэмбэтин урукку депутата, партия обкомун бюротун чилиэнэ, СССР НА СО Саха Үһүс ыҥырыҕы филиалын президиумун председатели, Социалистическай Үлэ Геройа академик Николай Васильевич Черскэй улахан кылаатын киллэрибитэ. Наука бу үлүлүчүлээх деятелин аатын намнар күндүтүк саныылар.

1983 с. сэттинньи ый 25 күнүгэр Якутская-Мастаах магистралыттан Нам селотугар 50 км. усталаах гаас турбатын тардыллыта ситэрриллэн, бастакы факел умайытын оройуон общественноһа үөрэн-көтөн миитиннээн көрсүбүтэ.

Бу ураты махталлаах үлэни нуучча дьонно Николай Иванович Гудков, Владимир Павлович Доденко салайааччылаах «Якутскгазстрой» тутар-монтажтыыр управ-

лениетин биригээдэлэрэ сайынҥы куйааһы, кыһынҥы бытархан тыһыынны аахсыбакка үрдүк хаачыстыбалаахтык толорбуттара. Намга «Росгазстрой» ПМК-та үлэтэ саҕаланыытыттан үлэлээбит Федоров Дмитрий Анисимович газосварщиктарын биригээдэтэ улуска гаас хаһаайыстыбата сайдыытыгар улахан үтүөлэрдээх.

Айылҕа гааһа төһөлөөх маһы, таас чоҕу солбуйбутун этэргэ уустук. Селону уонна оройуону гаастааһынга партия райкома (1 секретарь С.Н. Платонов), райсовет исполкома (председатель В.Е. Колмогоров) уонна республиканскай суолталаах тэрилтэлэр утумнаах үлэни ыыппыттар. Ол түмүгэр бары кииннэммит котельнайдаргаас оттугунан үлэлиллэр. 300 дьыһэ кэргэн олохторун гааһынан оттолор. Сыччах 1998 сыллаахха 74 чааһынай дьыһэлэргэ гаас турбата тардылынна, олохтор монтажтанылар. Сайын 5 км. уһуннаах водопровод үлэлиир.

Телеретрансляторы, улахан АТС-ы тутуу улууһу инники күөҥнэ таһаарда. Улуус хас биридии олохтооҕо дьыһэтигэр тахсыбакка эрэ сир шарын хайа баҕарар муннугар телефонунан тийэр кыахтанна.

Нам селотугар оройуоннаағы, республикатаағы спортивнай күрэхтэһиилэр ытыллылар. 1977 сыллаахха оройуон бэйэтин албан ааттаах уолун Максим Кирович Аммосов 80 сааһын бэлэтээбитэ. ЫБСЛКС оройуоннаағы комитета (бастакы секретарь И.З. Кривошапкин) ыччат ортотугар көрүүлэри, фестиваллары, спортивнай күрэхтэһиилэри тэрийбитэ. Алта хоһуун уолаттар М.К. Аммосов олохтор, үлэлээбит сирдэринэн мототикларынан айаннаабыттара.

1984 сыл сайын Саха сирин ыччатын II Спартакиадага ытыллыбыта. Итинэн сибээстээн 1956 сылга культура отделын (А.А. Протопопов),

ЫБСЛКС райкомун (М.И. Терюгин) көбүлээһин-нэринэн тутуллубут культура уонна сыннааһын паарката санардыллыбыта. Палаточнай городок тутуллубута. 1997 сыл сайын-ныгар М.К. Аммосов төрөөбүтэ 100 сылыгар аналлаах улахан ыһыах ыһыллыбыта. Ыһыахха СР Президеһэ М.Е. Николаев, Киргизияттан, РФ уобаластарыттан, СР улуустарыттан үгүс киһилээх делегациялар күндү ыалдытыраннын

буолбуттара.

Нам селота — культура уонна үөрэхтэһин киинэ. Манна бааллар: художественнай-графическай республиканскай суолталаах педагогическай училище, икки орто, үлэлиир ыччат киһээһин, оҕо музыкальнай, спортивнай оскуолалар, гимназия, историко-этнографическай музей уонна И.Д. Чабылдан балаһаана. Оҕолор уон саҕка иитиллэллэр. Нэһилиэһнээ 200 миэстэлээх норуот айымньытын дьыһэтигэр, 300 миэстэлээх кинотеатрга сыннаанар, олохтоох телестудия, улустаағы «Энгисэли» хаһыат сонуну түргэниик тарҕаталлар. Н.М. Рыкунов аатынан кииннэммит библиотека үчүгү үлэтинэн сураһыгар Ыччат 1994 с. аһыллыбыт «Эрэл» үөрэтэр-производственной комбинатка араас идэлэри ылар.

Нам селота — промышленнай производствоты киинэ. Промкомбинат, типография, эт-үүт комбината өрдөөбүтүн үлэлиллэр. Урукку өнгөн хааччыһы комбинатын подразделениелара нэһилиэһнээ өнгөлөрү онороллар. Алмааһы кырылыһыгар завод инникитин улахан кэскиллээх.

Нам селота — диагностыыр, эмтиир, санитарнай-чэбдигирдэр киин. Эмп үлэһиттэрэ улуус олохтоохторун доруобуйатын арааччылаабыттара 100 сыла туолла. Аныгы лабораториялаах киин баһыһа, рентгеннээх поликлиника, ЭКГ, УЗИ нэһилиэһнээ доруобуйатын эрэллээхтик харыстыылар. Бу улахан государственнай суолталаах дьыалаҕа санитарнай-

эпидемиологическай киин кылаатын киллэрэр. Бэйэтэ лабораториялаах. Ветеринарнай станция, ветеринарнай бактериологическай лаборатория, аптека дьонун суолталаах үлэни толороллор.

Нам — бу норуоттар доҕордоһууларын түһүлгэтэ. 8 тыһыынчаттан тахса киһилээх. Нууччалар, украинецтар, сахалар, Орто Азия уонна Закавказье норуоттарын бэрэстэбиитэллэрэ эйэ дэмнээхтик олохтор. Араас омукур оҕолоро оскуолаларга биер дьыһэ кэргэн оҕолорун курдук тутталлар-хапталлар. Манньк доҕордоһууну социализм биербитэ, өссө бөөргүү турдун.

Биһиэхэ норуоттар доҕордоһуулар дириг силистээх-мутуктаах. Нэһилиэккэ араас норуоттартан политическай сыһынааһы кэлэн олохтоох сылдьыбыттара. 1871 сыл ахсынньы 14 күнүгэр Куһаҥан Ыал нэһилиэгэр Петр Дмитриевич Ермолов кэлбитэ. Киһи Пензенскэй кубуерүнэттэн төрүттээх. 1886 сыл муус устарыгар В.Д. Каракозов «Ад» диэн кистэлэн обществогар кыттыбыта. Александр II ыраактааһыны өлөрөөҕө холоноу иһин сууттанан, Забайкальеге Нерчинскэй рудниктарга биас сыл үлэлээбитэ. Кэлин саха сирин Дүпсүн улууһугар, онтон Намга ыыппыттар. Олохтоохтору кытта доҕордоһоро, биергэ булһаһара. Аппаан олохтооһун Маайаны кэргэн ылыбыта, үс оҕоломмуттара. Кыһын Ираны, уолун Прокопий илдьэ барбыта. Кэргэнэ биллибэт биричиннэн хаалбыта. Улууска сыылкара барыта 42 киһи сылдьыбыта. Кинилэр үтүө сыһыаннара, сырдык өйдөрө-санаалара билигин да тыһынаах.

Урукку Советскай Союз республикаларыттан, уобаластарыттан элбэх ыалдыттар сылдьыбыттара. Биһиги СССР Верховнай Сэмбэтин Союһун сэмбэтин председатели Лобановы, авиация маршалын Судеһы, литература нургуһуннарын Александр Твардовскайы, Сергей Михалкову, Давид Кугультиновы, киһнэ биллилээх артистарын Николай Крючкову, Николай Рыбниковы, Гурген Тонунцы, Вьетнам дипломатын Хуон Суан Донгы, английскай журналист-фольклористи Джеймсы, Канада суруйааччытын Фарли Моуэты, Монголия, Чехословакия, Германия, Франция, АХШ, Япония бэрэстэбиитэллэрин өйдүүбүт.

Нам селота — улуус киинэ. Улуус уонна нэһилиэк дьаһалталаһа үлэлиллэр. Прокуратура, народнай суут, ис дьыала министерствотын отдела, байыаннай комиссариат, РФ Госбаанын уонна сбербаанын отделениелара, федеральнай сибээс отделениета, араас республиканскай министерстволар, ведомстволар, предприятия структурнай подразделениелара бааллар. Село дьаһалтатын учуотунан араас формалаах 161 тэрилтэ үлэлиир, 40-на бюджетнай, 10-на федеральнай, 40 бааһынай хаһаайыстыбата уода.

Араас кэмнээгэ сельсовет председателлэринэн И.И. Рехлясов, Н.П. Семенов, Т.К. Еремеева, М.Е. Пестерев, В.М. Абрамова, И.И. Захаров, В.К. Алексеев о.д.а. оройуон киинин олохтоохторун материалнай-культурнай олохторо тупсан иһэрин туһугар кыахтарын, дьоруударын толору ууран үлэлээбиттэрэ.

Үгүстэриттэн чопчу холобуру ахтар буоллаха Т.К. Еремеева, И.И. Захаров селону тупсаран онорууга, көөрдүүгэ, санитарнай туругун тупсарыһа, уулуссалары асфальтааһынга, село бэлиэ миэстэлэрин үйэтигэр нэһилиэһнээ, олохтоох тэрилтэлэр күүстэрин түмэ тардыбыттара.

Нэһилиэк бастакы баһылыгынан И.С. Протопопов аһаммыта, билигин село олоһун-дьаһаһын баһылык Д.П. Корякин сайлар.

Нам селота сыллата саҕа тутууларынан кизрэкэйэр, кэнгиир, биридиилээн ыаллар чааһынай дьыһэ тутуутун күүскэ ыталлар, санаттар-саҕа уулуссалар өскүүллэр.

Улуус киинэ Якутскай куораты кытта асфальт бүрүөһүннээх суолунан сибээстэһэр буолла, үлүлүчүлээх биер дойдутаахпыт М.К. Аммосов баҕарыт баҕа санаата олоххо киирдэ.

Село үлэһит дьыно, ыччата, ветераннара олохтуп инникитин сайдан иһиэрбит эрэллээх саҕа үйэ бороһагар үктэниэхтэрэ.

Т.Замятин,
улуус Ытык киһитэ